

Кірдан Олена Леонідівна

докторант, кандидат педагогічних наук, доцент,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

УПРАВЛІННЯ ВИЩИМИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ УКРАЇНИ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА СЬОГОДЕННЯ

У статті здійснено історико-педагогічний аналіз стану дослідження проблеми управління вищими навчальними закладами України ХІХ – початку ХХ століття. Автором доведено актуальність проблеми, визначено хронологічні та територіальні межі дослідження, виділено мету та завдання.

Ключові слова: управління, вища освіта, система вищої освіти, вищі навчальні заклади, система освіти, управління освітою, управління вищими навчальними закладами, теорія управління.

В статье осуществлен историко-педагогический анализ состояния исследования проблемы управления высшими учебными заведениями Украины ХІХ – начала ХХ века. Автором доказана актуальность проблемы, определены хронологические и территориальные рамки исследования, выделена цель и задания.

Ключевые слова: управление, высшее образование, система высшего образования, высшие учебные заведения, система образования, управление образованием., управление высшими учебными заведениями, теория управления.

In the article the istoriko-pedagogical analysis of the problem of Ukrainian higher educational establishments management of the 19-th-the beginning of the 20-th century. The author its urgency is proved, territorial and chronological frameworks of research, and as the purpose, problems.

Key words: management, higher education, system of higher education, higher educational establishments, system of education, management by education, higher educational establishments management; management theory.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із актуальними науковими і практичними завданнями. Одним із пріоритетних напрямів державної політики в галузі вищої освіти є

модернізація управління, пошук нових, відкритих та демократичних моделей управління. В національних програмах розвитку освіти в ХХІ столітті чітко визначено нові цілі й завдання модернізації управління освітою, задекларовано перехід в Україні від суто державного управління до державно-громадського [1; 2]. Реалізація цього положення на практиці потребує змін в управлінні вищими навчальними закладами.

Вищі навчальні заклади повинні забезпечити відповідну якість освіти, а дослідження теорії та практики управління вищими навчальними закладами у період ХІХ – початку ХХ століття допоможе зберегти і примножити здобутки, уникнути помилок у реформуванні сучасної системи вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми. Особливості управління та діяльності вищих навчальних закладів України ХІХ – початку ХХ століття висвітлюються у публікаціях В. Фадєєва [3; 8], В. Крижка та В. Паскар [4], Т. Шаравари [7], Л. Зеленської, С. Золотухіної [10] та ін.

Окремі фрагменти управління вищими навчальними закладами (взаємовідносини із органами місцевої влади, діяльність навчальних округів, концепції менеджменту освіти та ін.) розкрито у працях О. Антонюка [5], Т. Шушари [6], С. Кузьміної [9].

Визначення раніше невирішених складових загальної проблеми. Дослідження історіографічних джерел з проблеми організації управління вищими навчальними закладами України у ХІХ – початку ХХ століття дає змогу констатувати, що більшість із них тільки опосередковано стосуються досліджуваної теми у контексті становлення та розвитку вищої освіти, мають фрагментарний характер, потребують всебічного аналізу, перевірки і зіставлення фактів, об’єктивного та неупередженого висвітлення.

Таким чином, важливість об’єктивного осмислення історичного досвіду діяльності вищих навчальних закладів, вироблення наукових засад

управління на основі творчого використання спадщини минулого та недостатня наукова розробленість проблеми і зумовили вибір теми статті.

Мета статті – проаналізувати та з'ясувати ступінь дослідження проблеми управління вищими навчальними закладами України XIX – початку XX століття, визначити хронологічні та територіальні межі, виділити мету та завдання дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стан системи вищої освіти України, яка в період XIX – початку XX століття входила до складу Російської імперії, досліджувався Л.Вовк, Н.Дем'яненко, Т. Завгородньою, С.Золотухіною, В.Майбородою, С.Нікітчиною, О.Сухомлинською, М.Ярмаченком та ін., праці яких вважаємо підґрунтям дослідження системи управління вищими навчальними закладами.

Проблеми теорії та історії управління освітньою сферою висвітлюються у публікаціях сучасних дослідників: В.Авер'янова, В. Бикова, Б.Гаєвського, Л.Карамушки, В.Князева, С.Крисюка, І.Кураса, В.Лугового, А.Лігодського, В.Маслова, О.Мироненка, І.Надольного, Н.Нижник, П.Надолішнього, М.Пірен, В.Пікельної (Україна); О.Асмолова, В.Афанасьєва, В.Лазарева, Г.Мікаберідзе, М.Нікандрова (Росія); Б.Гурне (Франція); А.Бейлі, М.Вудкока, Б.Сандер, П.Селдина (США); Г.Райта, М.Мескона, М.Альберта, Ф.Хедоурі (Англія); Д.Солтиса (Канада) та містять як концептуальний, так і локальні підходи.

На початку XXI століття вченими запропоновано нові наукові галузі в теорії управління (менеджмент інновацій, стратегічний менеджмент, адаптивне управління, менеджмент в освіті, психологія управління, управління інноваційними процесами): Л.Даниленко, Г.Єльнікова, Л.Ващенко, В.Олійник, Є.Павлютенков, Л.Карамушка, Н.Коломінський, Ф.Хміль, Г.Дмитренко, Е.Хриков, В.Луговий та ін.

Певний науковий інтерес для нас становлять дослідження, присвячені проблемам: психологічних аспектів управління (Л.Карамушка, В.Крижко, Р.Немов, А.Петровський, В.Семіченко); загальнофілософським

проблемам освітньої політики (В.Андрущенко, В.Гальперіна, М.Головатий, В.Захарченко, І.Зязюн, В.Кремінь, С.Ніколаєнко та ін.); особливостей управління освітніми системами (С.Бутвіщенко, В. Григораш, М.Войтович, М.Генсон, Г.Єльнікова, Ю.Конаржевський, О. Касьянова, В.Лазарєв, О.Мармаза, В.Пікельна, М.Поташнік, Т.Шамова та ін.); принципам, методам, моделям, підходам до управління вищими навчальними закладами (В.Гуменник, М.Кондрух, Н.Конопліна, В.Маслов, А.Ніколаєв, В.Нотченко, Є.Яковлєв та ін.).

Питанням організації і функціонування вищих навчальних закладів присвячено фундаментальні монографічні дослідження Д. Багалія «Досвід історії Харківського університету», М. Владимирського-Буданова «Історія університету Св. Володимира».

Серед узагальнюючих праць останнім часом з'явилися дисертаційні дослідження автори яких розглядають організаційно-правові засади, умови функціонування та діяльності університетів України. Так, роботу Т.Удовиської «Громадські і приватні вищі навчальні заклади в Україні (наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.)» присвячено історії становлення приватної вищої освіти. У дисертаційному дослідженні О.Мартиненко розглядає організацію науково-дослідної роботи викладачів вищих навчальних закладів в Україні у ХІХ ст. Організаційно-правові основи діяльності університетів Російської імперії др. половини ХІХ ст. досліджено Е.Писаревою. Достатньо цікавими науковими розвідками є дисертації О.Єгорової «Юридична освіта в університетах України ХІХ – початку ХХ ст. (етапи та особливості розвитку)» та Л. Білан «Становлення та розвиток вищої аграрної освіти в Україні (ХІХ – поч. ХХ ст.)».

У дисертації Н.Дем'яненко «Загальнопедагогічна підготовка вчителя в історії вищої школи України (ХІХ – І чверть ХХ ст.)» здійснено аналіз процесу становлення та розвитку загальнопедагогічної підготовки вчителя в цей період, розкрито її зміст, структуру.

Окремим аспектам історії освіти та шкільництва, підготовки вчителів в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. присвячено дисертаційне дослідження Т.Стоян «Університетська освіта в Україні у II-й половині XIX ст.».

Становлення та розвиток системи педагогічної освіти в Україні у період XIX – початку XX століття стало предметом наукових досліджень Л. Курило (досліджено проблеми вітчизняної університетської педагогічної освіти в XIX – на поч. XX ст.) та І. Кравченко (досліджено діяльність учительських інститутів в системі підготовки педагогічних кадрів в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.).

Практика організації діяльності окремих педагогічних навчальних закладів України знайшла своє відображення у дисертаційних дослідженнях С.Черняк «Організаційно-педагогічні засади діяльності Київського імператорського університету св. Володимира (1833-1863)», І. Прудченко «Київський Фребелівський педагогічний інститут в системі вищої освіти України (1907-1920pp)», Т. Косінової «Харківський університет наприкінці XIX – на початку XX ст.», Т. Дороніної «Становлення та розвиток Києво-Могилянської академії як вищого навчального закладу європейського рівня», С. Коляденко «Зміст та організація діяльності Кременецького ліцею як осередку освіти на Волині (1805 – 1833)» та ін.

На різних етапах становлення системи вищої освіти в Україні окремі аспекти управління навчальним процесом у вищих навчальних закладах розглядались у контексті інших проблем історико-педагогічної науки О.Пташним (теорія і практика контролю результатів навчально-пізнавальної діяльності студентів ВНЗ України у другій половині XIX ст.), В.Степашко (організаційно-педагогічні умови формування викладацького персоналу у ВНЗ) та ін.

Вагомими для обґрунтування організаційних засад управління вищими навчальними закладами вважаємо дисертаційні дослідження

Л. Білого (організаційно-педагогічні основи управління вищим навчальним закладом недержавної форми власності), С. Майбороди (державне управління вищою освітою в Україні: структура, функції, тенденції розвитку (1917-1959 pp.)), О. Демченко (державне регулювання в системі управління вищими навчальними закладами в умовах модернізації освіти), С. Ніколаєнка (теоретико-методологічні основи управління інноваційним розвитком системи освіти України) та О. Галус (педагогічне управління адаптацією майбутніх учителів у системі ступеневої освіти) та ін.

Серед сучасних досліджень значну частину становлять наукові розвідки, які безпосередньо стосуються організації управління у вищих навчальних закладах різних форм власності – В. Бабак, Л. Белова, С. Жарої, Г. Журавель, А. Кокаревої, Б. Корольова, О. Лозинського, О. Локшина, О. Сидоренко та ін.

Розкриттю історико-педагогічних проблем управління вищим навчальним закладом сприяє цілий спектр сучасних досліджень провідних учених – І. Беха, В. Бондаря, Н. Гупана, С. Гончаренка, І. Зайченка, І. Зязюна, М. Євтуха, В. Лугового, Н. Ничкало, Н. Побірченко, О. Пометун, Б. Ступарика, О. Сухомлинської, М. Ярмаченка.

Значний інтерес для нашого дослідження становлять сучасні праці російських учених дослідників управління вищим навчальним закладом О. Афанасьєвої, Г. Наумової, Л. Кожитова, П. Златіна, В. Дьоміна, А. Вербицького, О. Ларіонова, О. Карпенко, В. Халіна та ін.

Отже, історіографічний пошук показав, що теорія і практика управління вищими навчальними закладами України періоду ХІХ – початку ХХ століття як окрема наукова проблема комплексно не досліджувалась. З огляду на це, актуальність нашого дослідження зумовлена в науково-теоретичному плані необхідністю подолання фрагментарності історико-педагогічних знань щодо управління вищими навчальними закладами України означеного періоду та практичному плані – потребою критичного аналізу теорії та практики управління

вищими навчальними закладами XIX – початку XX століття з метою обґрунтованого використання позитивного досвіду в процесі реформування вищої освіти України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору.

Об'єктом нашого дослідження є система управління вищими навчальними закладами України у XIX – на початку XX століття як історико-педагогічне явище.

Предмет дослідження – структура, функції, принципи, зміст та методи управління вищими навчальними закладами України у період 1802-1917 рр.

Мета нашого дослідження полягає у здійсненні цілісного історико-педагогічного аналізу теорії і практики управління вищими навчальними закладами України у XIX – на початку XX століття та науковому обґрунтуванні можливостей використання позитивного досвіду в процесі реформування вищої освіти України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору.

Відповідно до предмета і мети визначено такі завдання дослідження:

- 1) здійснити історіографічний огляд джерел з досліджуваної проблеми;
- 2) систематизувати теоретичні підходи й уточнити зміст понять: «управління вищою освітою», «управління вищим навчальним закладом»;
- 3) охарактеризувати історичний шлях становлення й розвитку системи управління вищими навчальними закладами в 1802-1917 роках, виділити й обґрунтувати етапи й періоди в цьому процесі;
- 4) проаналізувати критерії та показники ефективного управління вищими навчальними закладами України, дослідити специфічні особливості управління вищими навчальними закладами означеного періоду та показати роль персоналій;

5) проаналізувати законодавче забезпечення та нормативну регламентацію щодо діяльності вищих навчальних закладів України протягом у період 1802-1917 рр.;

6) здійснити аналіз змісту, принципів, функцій, форм та методів управління вищими навчальними закладами України в досліджуваній період;

7) визначити можливості використання історичного досвіду, позитивного потенціалу теорії і практики управління вищими навчальними закладами і його значення для роботи в сучасних умовах.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові положення теорії пізнання та діалектичного розуміння суті історико-педагогічного процесу; системний підхід до вивчення педагогічних явищ; положення загальної теорії управління; сучасні концепції управління освітою; принципи єдності теорії та практики, гуманізму і демократизму освіти; положення про взаємозв'язок та взаємозумовленість явищ у суспільстві, взаємозв'язок історії із сьогоденням, доцільність творчого осмислення та використання теоретичних надбань спадщини видатних науковців та практики управління вищими навчальними закладами у сучасних умовах, методологічні положення Національної доктрини розвитку освіти та державної національної програми «Освіта» (Україна XXI століття).

Науковий пошук здійснено нами на загальнонаукових гносеологічних принципах об'єктивності, історизму, детермінізму, науковості й системності, що дозволяє вивчити динаміку освітніх процесів та перетворень, здійснити об'єктивне дослідження становлення системи управління вищими навчальними закладами.

На різних етапах дослідження нами використано такі методи:

- конкретно-пошуковий (теоретичний аналіз, синтез, систематизація і класифікація архівних документів та друкованих джерел із досліджуваної проблеми);
- логіко-історичний аналіз (аналіз матеріалів періодичних видань,

навчально-методичної літератури, архівних документів, статистичних відомостей стосовно діяльності вищих навчальних закладів означеного періоду);

- конструктивно-генетичний (висвітлення суспільно-політичних, соціально-економічних, культурно-національних передумов виникнення та обґрунтування періодизації розвитку поглядів на проблему управління ВНЗ України у ХІХ – на початку ХХ ст.);

- порівняльно-зіставний (зіставлення й порівняння подій, явищ і фактів, простеження генези поглядів щодо означеної проблеми, здійснення порівняльно-зіставного аналізу статутних документів різних навчальних закладів України);

- історико-ретроспективний (характеристика теоретико-практичних засад (принципів, завдань, змісту, форм і методів) діяльності різних об'єктів управлінської взаємодії у системі вищої освіти України у ХІХ – на початку ХХ ст.

Територіальні межі дослідження відповідають адміністративно-територіальному поділу України ХІХ – початку ХХ ст., а саме: територія Наддніпрянської України (регіони, що входили до складу Російської імперії – Правобережжя, Лівобережжя, Слобожанщина і Південна Україна).

Хронологічні межі дослідження охоплюють ХІХ – початок ХХ століття як один з найбільш масштабних, значущих періодів у генезі та розвитку вітчизняної вищої освіти.

Нижня межа (1802 р.) пов'язана з формуванням науково-теоретичних та організаційно-практичних засад системи вищої освіти, освітньою реформою 1802-1804 рр., у ході якої започатковано діяльність Міністерства народної освіти.

Верхня межа (1917 р.) зумовлена докорінною зміною системи вищої освіти. З жовтня 1917 р. Міністерство народної освіти припинило своє існування і 3 грудня усі учбові заклади та функції управління перейшли до Народного комісаріату освіти.

Отже, все викладене вище доводить актуальність дослідження проблеми управління вищими навчальними закладами України в його історичній ретроспективі. Адже, для забезпечення розвитку вищої освіти України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору необхідним є збереження позитивного досвіду управління вищими навчальними закладами досліджуваного періоду.

У контексті зазначеного вище, набуває актуальності дослідження теорії і практики управління вищими навчальними закладами в Україні в ХІХ – на початку ХХ ст. Теоретичне і практичне значення роботи зумовлюється актуальністю проблеми, недостатнім ступенем її розробленості і полягає в тому, що результати і висновки дослідження можуть бути використані для оптимізації управління вищими навчальними закладами України різних форм власності та підпорядкування.

Фактичний матеріал, теоретичні положення і висновки дослідження можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць та навчальних посібників з педагогіки та історії педагогіки, педагогіки вищої школи, управління навчальними закладами.

Результати дослідження сприятимуть вдосконаленню та урізноманітненню змісту, принципів, функцій, форм та методів управління сучасними вищими навчальними закладами України.

Література:

1. Державна національна програма «Освіта»: (Україна ХХІ століття). – К. : Райдуга, 1994. – 180 с.
2. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. – К. : Шкільний світ, 2001. – 200 с.
3. Фадєєв В.І. Макро- та мезорівні структури управління системою вищої освіти в Україні / В.І. Фадєєв. – Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. Педагогіка і психологія. – Зб. статей : – Ялта : РВВ РВНЗ КГУ, 2011. – Вип. 31. – Ч. 1. – С. 261-267.

4. Крижко В.В., Паскар В.І. Управління освітою. Прагнення до змін чи вимога часу? / В.В. Крижко, В.І. Паскар – Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. Педагогіка і психологія. – Зб. статей : – Ялта : РВВ РВНЗ КГУ, 2011. – Вип. 31. – Ч. 1. – С. 154-159.
5. Антонюк О. Менеджмент в освітянській сфері : концептуальні засади / О. Антонюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.perconal.in.ua>
6. Шушара Т.В. Діяльність Харківського, Одеського, Київського, Віленського навчальних округів в контексті реформ ХІХ століття як актуальна проблема сьогодення / Т.В. Шушара – Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. Педагогіка і психологія. – Зб. статей : – Ялта : РВВ РВНЗ КГУ, 2011. – Вип. 31. – Ч. 1. – С. 239-245.
7. Шаравара Т. Дорадянська історіографія університетських реформ другої половини ХІХ – початку ХХ століття у Російській імперії / Т. Шаравара // Українознавство. – 2011. - №1. – С. 99-103.
8. Фадєєв В.І. Системні аспекти організації управління освітніми ресурсами ВНЗ / В.І. Фадєєв. – Проблеми сучасної педагогічної освіти Сер. Педагогіка і психологія. – Зб. статей : – Ялта : РВВ РВНЗ КГУ, 2009. – С. 54-58
9. Кузьміна С. Філософія освіти в Україні ХІХ – початку ХХ століття: що кажуть архівні джерела? / С. Кузьміна // Філософська думка. – 2010. – № 6. – С. 5-20.
10. Зеленська Л., Золотухіна С. Реалізація принципу колегіального управління у вітчизняних університетах ХІХ століття / Л. Зеленська, С. Золотухіна // Історико-педагогічний альманах. – 2009. – №2. – С. 52-57.